

İÇİNDEKİLER

TÜRK YURDU

Türk Ocakları Genel Merkezi Aylık Yayın Organıdır.

Yayımlayan

Türk Ocakları Basın, Yayın ve Eğitim Hizmetleri İşletmesi

Sahibi

Türk Ocakları Genel Merkezi Adına
Nuri GÜRGÜR

Genel Yayın Müdürü

Prof. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Necmeddin SEFERCİOĞLU

Yayın Kurulu

Yard. Doç. Dr. Eriman TOPBAŞ

Dr. Fahri ATASOY • Dr. Lütfü ŞEHİSUAROĞLU

Doç. Dr. M. Fatih KIRIŞCIOĞLU • Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN

Ömer ÖZCAN • Yard. Doç. Dr. Serdar SAĞLAM

Dr. Süleyman ERYİĞİT • Yard. Doç. Dr. Yakup DELİÖMEROĞLU

Yard. Doç. Dr. Yunus KOÇ • Yücel HACALOĞLU

Akademik Danışman ve Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ali GÜLER (İzmit Baysal Ü.)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (Muğla Ü.)

Prof. Dr. Bahadeddin YEDİYILDIZ (ETÜ Ü.)

Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Ü.)

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (Hacettepe Ü.)

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN (Gazi Ü.)

Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU (Pamukkale Ü.)

Prof. Dr. İsmail YAKIT (S.D.Ü.)

Prof. Dr. Leyla KARAHAN (Gazi Ü.)

Prof. Dr. M. Cihat ÖZÖNDER (Hacettepe Ü.)

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ (Gazi Ü.)

Prof. Dr. Mustafa ERKAL (İstanbul Ü.)

Doç. Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Ü.)

Prof. Dr. Salim ÇOHÇE (İnönü Ü.)

Prof. Dr. Şerif AKTAŞ (Gazi Ü.)

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY (Gazi Ü.)

Büro

Yaşar GİRGİN

İdare Yeri

Sezenler Sokağı 4/12 Sıhhiye-ANKARA
Tel-Belgegeçer: (0312) 229 69 74

Yazışma Adresi

PK. 429 Yenisehir-ANKARA
el-mek: turkyurdu@turkyurdu.com.tr
turkocaklari@turkyurdu.com.tr
Türk Ocakları el-mek: turkocagi@turkocagi.org.tr
Türk Ocakları Web sitesi: www.turkocagi.org.tr

Türk Yurdu Dergisi İstanbul Satış Noktaları

Kitabevi Çatalçeşme Sk. Nu: 52/A Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: (0312) 512 43 28

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınevi
Mahir İz Cad. Nu: 2 Bağlarbaşı-Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 651 15 05 - 06

Abone Ücreti

"Türk Ocakları Basın, Yayın ve Eğitim Hizmetleri İşletmesi Türk Yurdu 257311 numaralı posta çeki" hesabına, yurtdışı havaleler için de T.C. Ziraat Bankası Necatibey-ANKARA şubesi 6565463-5001 numaralı banka hesabına yatırılarak, PK. 429 Yenisehir-ANKARA adresine bilgi verilir.

Yıllık Ferdî Abone: 50 YTL.

Yıllık Kurum ve Kuruluş Abonesi: 100 YTL.

Yurtdışı Abone

Avrupa ülkeleri için: 100 Euro / Diğer ülkeler için: 100 Dolar

Yayınlanan yazıların muhtevasına ait sorumluluk yazarlarına aittir. Yayınlanacak yazılar üzerinde yazardan müsaade alınarak gerekli düzeltmeler yapılabilir. Gönderilen yazılar yayınlanınsın yayınlanmasın iade edilmez.

Türk Ocakları Merkez Yönetim Kurulu

Başkan : Nuri GÜRGÜR
Başkan Yardımcısı : Prof. Dr. Orhan ARSLAN
Genel Sekreter : Yücel HACALOĞLU
Genel Muhasip : Galip TAMUR
Genel Sekreter Yrd. : Kerim ÜNAL
Genel Sekreter Yrd. : Dr. Bülent AKSOY
Üye : Prof. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR
Üye : Prof. Dr. İsa ÖZKAN
Üye : Dr. Emrah ŞENEL
Üye : Dr. Mehmet KARABAY
Üye : Dr. Hasan Ali KARASAR

Denetleme Kurulu

Başkan : Prof. Dr. Celal ER
Raportör : Dr. Murat ARABACI
Üye : Ejendi BARUTÇU

Kapak - Mızampaj 7. Devre, cilt 25 (57) Baskı
Reptonon Sayı: 210 (571) EVREN YAY. A.Ş.
Tel: (0312) 384 78 51 94. Yıl Tel: (0312) 484 05 05

Amerika Ateşle Oynuyor	
Nuri GÜRGÜR	2
Alevilik ve Heterodoksi	
Ethem Ruhi FİĞLALI	5
Alevilik - Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi	
Dersleri ve Diyanet	
Hasan ONAT	8
Alevî - Bektaşilerde Statü ve Rol Dağılımı	
Orhan TÜRKDOĞAN	20
Türkiye'de Alevilik ve Bektaşiliğin	
Güncel Meseleleri Hakkında	
Recep KILIÇ	30
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Alevilik	
Cemal TOSUN	37
Ahlîk ile Alevî - Bektaşiliğin Kaynaklarından	
Biri Olan Fütüvvet - Nâmelerin Önemi	
Mehmet ŞEKER	42
Aleviliğin İnanç Boyutu	
İlyas ÜZÜM	46
Alevilik Bektaşilik: Allah'a Kul, Muhammed'e Ümmet,	
Ali'ye Talib	
Süleyman SARITAŞ	48
Benim Alevî Düşmanlığım	
Yavuz Bülent BAKİLER	51
Melikoff: "Aleviliği Tüm Olarak Görme İmkânı Yok"	55
Alevilik - Bektaşilik	
Uğur SÜMER	59
AYIN DOSYASI	
<i>Balkanlar ve Doğu Avrupa'yı Müslümanlaştıran</i>	
<i>Hacı Bektaş Erenleri</i>	
<i>Abdülkadir SEZGİN</i>	62
<i>Bektaşilik ve Alevilikte Allah Muhammed Ali Üçlemesi</i>	
<i>Ana Unsurdur</i>	
<i>Gülağ ÖZ</i>	65
<i>Alevilik İslâm Dışı Değildir</i>	
<i>İzzettin DOĞAN</i>	67
<i>Aleviler Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Aslı Unsurdur</i>	
<i>Mustafa TIMİSİ</i>	72
<i>Alevilik Konusunda İlmî ve Stratejik Araştırmalara İhtiyaç Var</i>	
<i>Müfid YÜKSEL</i>	73
<i>Alevileri Azınlık Sayma Hevesleri Kasıtlı Bir Oyundur</i>	
<i>S. Hayri BOLAY</i>	78
Cemlevleri Tartışmaları Ekseninde Günümüz Aleviliğine Bakışlar	
Ali YAMAN	81
Aleviler Azınlık Değildir	
Hüseyin TUĞCU	87
İnanç Konusuna ve Alevilikle İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış	
Cemal ÇAKIR	97
Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma	
Merkezinde Bulunan Tarihi Belge ve Eserler	
Hacı YILMAZ	100
Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma	
Merkezi Kütüphanesi	
Gıyasettin AYTAŞ	103
Türklerde Kızıl/Al Rengi	
Nihat ÇETİNKAYA	107
Alevilik ile İlgili Yayınlar Hakkında Tespitler	
İsmet ÇETİN	110
Alevilik - Bektaşilik, Niçin İslâm Dışı Değildir?	
Osman EĞRİ	114
Alevilik, Sünnilik ve Politika	
Şakir KEÇELİ BABA	119
Toroslarda Semah: Mersin Tahtacıları	
Havva Ş. TOPÇU	122
Dr. Bedri Noyan	
Ömer ÖZCAN	126
Birleşik Kelimelerin Yazımı	
Veli Savaş YELOK	
Yavuz KARTALLOĞLU	130
Türkiye'nin Bekçisi Türkçedir	
Necati DEMİR	133
Gürcistan ve Ukrayna Sonrası Türkistan'da	
"Sivil Darbe" Senaryoları	
Gökçen EKİCİ	135
Haberler	139
Çizgiler / Serdar SAĞLAM	144

ALEVÎ-BEKTAŞÎLERDE STATÜ VE ROL DAĞILIMI

Orhan TÜRKDOĞAN*

Türkiye genelinde, beş yıl süreyle 21 il ve 55 kasaba-köyde yaşayan Alevî-Bektaşî grupları üzerinde yürüttüğümüz bir alan araştırmasında (field work)¹, statü ve norm ilişkilerinin güçlü bir kast sistemi oluşturduğuna tanık oluyoruz. Özellikle, cemaati yönlendiren dede, baba, seyyit, mürşit, dede-baba gibi dinî liderler yanında; ocak, ocak zade, ocak evlâdı, Hz. Fatıma Ocağı, âşık veya sadık, muhip, derviş ve benzeri toplumsal kategoriler de Alevî-Bektaşîlerde toplumsal hiyerarşinin kalıcılığını göstermektedir. Bu tür soya dayalı sert (hard) kültür unsurları, cemaatin gizlilik (secret society) yapısını oluşturmada önemli rol oynarlar. Bu nedenle, Alevîlik, İslâm dinî sistemi içinde, kendine özgü (sui generis) bir yapılaşmayı ortaya koyar.

Türk toplum tarihi çizgisi incelendiğinde, Alevî-Bektaşî gruplarının daha ziyade bir azınlık psikolojisi altında varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Bu nedenle, kapalı-gizli toplum özelliklerini yansıtırılar. Her kapalı-gizli toplum (secret society), ayakta kalabilmek için birtakım manevî direnç noktaları geliştirmek durumundadır. Biz, bu tür iç ve dış etkenlere karşı geliştirilen savunma mekanizmalarına toplumsal seferberlik (mobilizasyon) gücü de diyoruz.

Alevî-Bektaşî grupları, Anadolu Selçuklu Devletinin kuruluşundan günümüze kadar, sosyal hareketlilik diyebileceğimiz birçok eylem biçimine katılmış, yara almış ve grup önderlerini kaybetmişlerdir. Bu toplumsal çalkantılar, yeniden restorasyon diye-

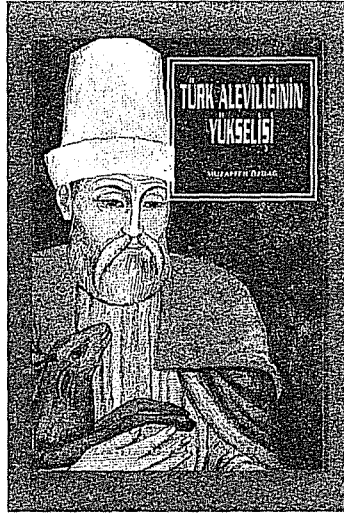
bileceğimiz türde örgütlenmelere yol açmış ve Alevî-Bektaşî teolojisi sırlılık ve kapalılığını giderek güçlendirmiştir. Sadece bir cem ayininde 12 kişinin görev alması, buralarda birinin kapıcı türünden bir statü işgal etmesi, açıklık ve dışa yansımaya bir tepki olarak düşünülebilir.

Kapalı-gizli topluluklarda gözlenen en önemli yapısal dinamiklik dinî teşkilatlanma biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 1959-1962 yılları arasında

Kars'ın Arpaçay (Zöhrap)-Yalınçayır ve Çalkavur yörelerinde yaşayan Malakanlarda da aynı özellikleri gözlemiştik². Malakanlar, aslen Beyaz Rus kökenli olup, Kars ilimiz 1877 yılında Rusların eline geçtiğinde buraya yerleştirilmiş ve 1962 yılında da kendi rızalarıyla tekrar Rusya'ya göç etmek durumunda kalmış bir etnik gruptu. Malakanlar, Petro'nun yenilikçi hareketlerine de karşı koyan son derece muhafazakâr ve gelenekçi bir kültür sistemine sahipti. Bunların bir kısmı da 1910'larda Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmişlerdi.

Malakanlarda Sabrania (kilise)

ve dinî liderler son derece güçlü bir rol oynarken, son yıllarda ekonomik bunalımlar, cemaat yapısını dağıtmış, fertler hayatlarını kazanmak için komşu illerde değirmencilik yapmaya başlamışlardır. Cemaatten kopma, dayanışma bilincinin azalması, grup fertlerini içkiye ve kumara yöneltmişti. Rusya'ya gitmeden önce Malakan toplumu yozlaşmanın eşliğinde idi. Artık dinî liderler de etkinliğini yitirmişlerdi. Cemaatte dayanışmanın sembolü olan dinî

liderlerin etkinliğini kaybetmesi, sosyal çözülmenin ve yozlaşmanın başlangıç noktasını oluştuyordu.

Alevî-Bektaşî toplulukları da, inanç, dünya görüşü ve felsefi yaşantılarıyla Büyük Toplum (Sün-nî)dan ayrılmaktadırlar. Bu nedenle de, dinî norm ve değerler, birer dinamik unsur olarak grubu ayakta tutmaya çalışır. Âdeta bu gelenek ve töreler, böyle bir dinî iklimden yararlanmak suretiyle manevî bir doku oluştururlar.

Bazı antropologlar, özellikle Ian Hogbin bu tür kapalı grupların kimliklerini korumak için, değişme sürecine tepkide bulunan sert kültür unsurlarını seferber kıldıklarını söyler. Hogbin'e göre, her kültür, biri sert (hard), diğeri yumuşak (soft) olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. Bir toplum, hayatta kalmak istiyorsa, Büyük Toplum içinde varlığını sürdürmeye kararlı ise, nereye kadar yumuşak ve nereye kadar sert kültür unsurlarını devreye sokmak suretiyle dış etkenlere karşı vaziyet alacağını ayarlayabilir. Buna dengeleme mekanizması (balancing mechanism) da diyoruz.

Alevî-Bektaşî topluluklarında dayanışmayı, birlikliği ve her çeşit dağılmaya karşı cemaat bilincini güçlendirmeyi hedefleyen dengeleyici etkenler vardır. Bunların başında "ocak" kavramı gelir. Alevî-Bektaşî kültüründe ocak âdeta bir kültür kümesi (kompleksi)dir. Ocak, dinî liderlerin soyunu, rol ve yerini belirtmede önemli bir şemsiyeyi oluşturur. Kimin Ehlibeyt soyuna bağlı olduğu, kimin Hacı Bektaş Veli'den geldiğini ancak bu ocak kavramı belirler. Dinî lider (seyyit veya dede) ocakla bağlantılıdır. Seyyitlik, ocak kültürü olmadan varlığını sürdürmez.

Alevî-Bektaşî kültürünün idealini sembolleştiren Ehlibeyt sevgisi, ocağa yansıdığı vakit âdeta kutsallaşır. Bu, aynı zamanda Hazreti Fatma Ocağıdır. Hiçbir dede veya sey-yit ocakzade kimliğini taşımadan yöneticilik statüsünü işgal edemez. O hâlde, cemaati yönlendiren ocakzade grubudur. Bu nedenle, sey-yitlik, dedelik veya tarikat yolculuğu, "ocakzade" normlarını kazanmadan geçerliliğini sürdürmez. Ocakzadeler köklerini on iki imam silsilesine dayandırmak suretiyle gerçek kimliklerine ulaşırlar. Ocak evlâtları, tamamıyla on iki imandan gelen bir soyu izlerler. Nihayet, "Ocağı Bektaşîyan" da tarihî süreç içinde Yeniçerilere mal olmuş bir kavramdır.

Görülüyor ki, ocak, ocakzade, ocak evlâdı, Hz. Fatma Ocağı gibi kültür unsurları, Alevî-Bektaşî toplumsal hiyerarşisinin en önemli yapısını oluştururlar.

Araştırma boyunca dinî liderlerin kategorileştirilmesi yapılırken, Alevî-Bektaşî ocak sıralamasında

üç önemli nokta dikkatimizi çekmiştir. Bunu, Çelebi kolu ileri gelenlerinden A. Celalettin Ulusoy'un da belirttiği tarzda şöyle sıralayabiliriz:

Birinci grup, Hacı Bektaş Veli soyundan geldiğini söyleyenler. Bunlar, doğrudan mürşit olarak Hacı Bektaş Veli ve halifelerine bağlıdır. Bunlara Ocakzadeler de denilmektedir. Bunlardan bir grup, doğrudan Hacı Bektaş Veli'yi Orta Asya'ya, Türklük kimliğine bağladığı hâlde, bir kısmı da Hacı Bektaş Veli'yi, Hoca Ahmet Yesevi'ye, onu da Peygamber soyuna bağlamaktadırlar.

İkinci grup, On İki İmamın soyundan geldiğine inandıklarını söyleyen Alevî-Bektaşîlerdir. Bunların bir kısmı Hacı Bektaş Veli'yi tanımadıklarını bile söylemişlerdir. Bir kısmı da Hacı Bektaş Veli'yi Ehlibeyt'e bağlarlar.

Üçüncü grup ise Babagân kolu diye anılan ve daha ziyade Çorlu'da rastladığımız Babaîler koludur. Celalettin Ulusoy, bu kolun Arnavutluk'a kadar uzadığı görüşündedir.

Ocak geleneği, sadece soyun belirlenmesini değil, aynı zamanda cem töreninin niteliğini de etkiler. Nitelikle, Çelebilerin dede olduğu cemlerde rakı içildiği hâlde, Sûfi Sürekleri adı verilen yoldan gelen dedelerin cemlerinde şerbet verildiği görülür. Aynı şekilde, Babagân kolunun da içki yerine şerbeti tercih ettiği görülmektedir. Ancak, Alevîlerin Zeynelabidin Ocağı ise sadece cem törenlerinde içkiyi yaslamakta, onun dışında serbest bırakılmaktadır.

Bektaşîlerde tek ocak mevcutken, Alevîlerde bunun miktarı yüzün üzerindedir. Bunların belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz: Seyyid Baba Ocağı, Sarı Saltuk Ocağı, Dede Garkın Ocağı, Pir Sultan Ocağı, Ağuiçen veya Karadonlu Ocağı, Can Baba Ocağı, Gözü Kızıl Ocağı, Çoban Dedeli Ocağı, Yağmuroğlu Ocağı, Hasan Dedeli Ocağı, Hacı Kureyşli Ocağı, Şah Ahmet Yesevi Ocağı, Zeynelabidin Ocağı, Koçgiriler Ocağı, Sinemilliler Ocağı, Seyyid Hasan Yıldızlar Ocağı, Seyyid Rızahlar Ocağı, Seyyid Hıdırlar Ocağı, Doğan Doğanlar Ocağı, Seyyid Mustafalar Ocağı, Seyyid Yanyatırlar Ocağı, Gözü Kızıl-lar Ocağı, Bozdoğanlar Ocağı, Hacı Murat Veliler Ocağı, Erdebil, Şucaettin Ocağı, Safavi Ocağı, Şah Mansur Ocağı, vb.

Alevîlerin ayrıca kolları vardır, bunları da şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Nalcılar (Ordu yöresi), 2) Sıraçlar (Tokat), 3) Elçi, 4) Tahtacılar [ağaç işleriyle uğraşırlar (Ege yöresi)], 5) Çepniler (çobanlık yapıyorlar), 6) Abdallar, 7) Kızılderili, 8) Talibi, 9) Arapkirli, 10) Amuca (Bulgaristanlı). Hatay-Samandağ Alevîlerinde de toplum liderine "Amca" denilmektedir..

Alevî-Bektaşî geleneğinde kol: Tarikat kurucusu pirin ölümünden sonra, halifelerinin tarikat adab ve erkânında kimi değişiklikler yapmasıyla belirginleşen ve giderek bağımsız bir yapı kazanan tarikat dalı anlamındadır³. Nitekim, kol kavramıyla ilgili bir diğer deyim daha vardır ki, bu da "koldan kopma"dır. "Koldan kopma", gençleri veya yeni talip olanları, toplantıya alıştırmak, Alevîlik-Bektaşîlik yolunu, edeb ve erkânını öğretmek için düzenlenen törendir.

Görülüyor ki, hem ocak hem de kol, Alevî-Bektaşî geleneğinin bir soy ağacına bağlanmasını, sosyal sıralamayı, statü ve rol görevlerinin belirlenmesini düzenlemektedirler. Bir adab ve erkân tamamıyla bu ocak ve kol normlarına göre şekillenmektedir.

Ocak ve kol, aynı zamanda toplum düzenini sağlamada, kişilerin tutum ve davranışlarına birtakım sınırlamalar ve belirlemeler getirmektedir. Cemaatte statü ve rol sahibi kişiler diledikleri gibi eylem biçiminde bulunamazlar. Bunlar Ahi teşkilâtlarındaki fütüvvetler gibi birtakım iç talimatları yansıtır. Aynı şekilde, "Alevîlikte, dedelik yani şeyhlik inhisar altındadır. Dedeler veya seyyitler, soy güderler. Her dede Hz. Peygamber soyundan geldiği kabul edilen Seyyid Baba, Sarı Saltuk, Dede Garkın, Pir Sultan, Ağuçen (Karadonlu can baba) Gözü Kızıl, Şeyh Samit gibi birinin soyundan geldiğini söyler; öyle kabul edilir. Bu nispet bazı kere şecereyle ispatlanır."⁴ Nitekim, Zeynelabidin Ocağı dedesi Muharrem Orhan, "Türkiye'de dede olmak için Seydi Sadad'dan gelmek şartı vardır" diyordu. Hatta, bu hususta elimde şecerem var, bunu da İstanbul Barosundan tasdik ettirdim" demek suretiyle Seydi Sadad'dan geldiğini kanıtlamış oluyordu.

Bu seyyitlik de babadan oğla intikal ettiriliyordu. Yani silsile takip etmesi bir erkân sayılıyordu. Bu, böyle sürüp gidiyordu. Gölpınarlı, "zaten nispet iddia edilenlerin hüviyeti de açık seçik bilinemez, buna Ocak deniliyor. Ocağa mensup olan dede de, daha önce belirttiğimiz gibi, ocakzade oluyor. Tarikat isteyen istediği şeye intisap edebildiği hâlde, Alevîlikte, Alevîlerin babası, ataları hangi ocağın talibi ise -yani hangi ocağa bağlıysa- oğul da o ocağa tâbidir. Başka bir ocağa intisap edemez."

Görülüyor ki, ocakzadelikte bir sosyal kast ortaya çıkmaktadır. Bir ocakzade, başka bir ocağa geçmeyeceği gibi, ocak da kendi içinde babadan oğla kalıtım yoluyla intikal etmektedir. Çoğu kez, dinî liderlerin (mürşit gibi) düşünün veya erkek evlâdı olmaması nedeniyle birçok Alevî ocağının mürşitsiz kalışı ve 1950'lerden beri görgü cemlerini yürütmemeleri bu tür kapalı cemaatlerin bir kaderi olsa ge-

rek. Aynı şey, yukarıda belirtildiği üzere Malakanlar için de geçerli idi.

Ayrıca, her ocağın bir talibi vardır. Meselâ, Erdebil Ocağı, talip ocak veya köy olarak birbirinden kız alıp veremezler, bir cinsiyet yasağı (insect taboo) söz konusudur. Talip ocak veya köyler, âdeta birer musahip, kan kardeşi gibi telâkki edilirler. Bu da, cemaatler arası sosyal kast yapısını gösterir..

Ocak mensubiyeti, aynı zamanda sosyal hareketleri azamî ölçüde kısıtlıyor. Çünkü, kazanılmış statü değil verilmiş statü hakimdir. Fert, başarısıyla statüsünü, temsil ettiği ocakta gerçekleştiriyor. Çünkü, statü doğuştan oluyor. Bu durum, mürşit, dede, baba, mürebbi ve benzeri statü basamaklarının liyakat ve eğitimle değil de doğuştanlıkla belirlenmesini sağlaması nedeniyle, çoğu kez mensubiyetin ödüllendirilmesini sağlar. Bu da tarihî süreç içinde, dinamik bir görev kimliğini taşıyan dinî liderlerin giderek yozlaşmasına sebep olabilir. Birçok Alevî ocağında tanık olduğumuz dinî lider statüsündeki dejenerasyonun köklerini de burada aramak gerekir.

Dinî liderliğin seçicilik kimliğini taşıyaması, bulunduğu üzere Batı Avrupa'da aristokrasilerin kokuşmasına, meslek tabakalarının da çürümesine neden olmuştur. Kanın tazelenmesi türü bir sirkülasyonun bulunmayışı, dedelik müessesesinin de çok ilkel bir seviyede kalmasına neden olmuş, bu da Alevî grup yaşantısının kapalılığı-gizliliğini desteklemiştir.

Bedri Noyan, Alevî-Bektaşî arasındaki farkı, "düşünüş ve inanışları bir, yöntemleri ayrı olan müşterek inançlı gruplar" olarak belirlemektedir. O hâlde, Alevî ve Bektaşî, düşünüş ve inançta bir olan, fakat usulleri farklı olan iki gruptur. Bektaşîleri de iki kola ayırır: 1) Babalar, 2) Çelebiler.. 16. yüzyılda Balım Sultan, Babalar kolunu temsil etmiş ve Bektaşîliğin kurucusu olmuştur. 16. yüzyıl, bir yanda Bektaşîliğin sistematik bir tarzda kuruluşuna; öte yanda Kızılbaş öğretisinin (Şia akımının) Bektaşîliğe sızmasına sahne olmuştur. Böylece, Bektaşîlik heterodoks bir kimlik kazanmıştır. Bazı araştırmacılar, Bektaşîliğin Çelebiler ve Babalar kolu şeklinde bölünmesinde bu Şii kültürünün etkisinin büyük olduğu kanısındadırlar. Bu dönemde, Bektaşîliğe İranî nitelikleri taşıyan Hurufilik ve benzeri Bâtınî akımların nüfuz ettiğini de bilmekteyiz. Böylece, Bektaşîlik bu yüzyılda İran çizgisine doğru çekilmiştir. Zamanla hepimizin bildiği gibi Bâtınî ve Şii eğilimli bir esoterik edebiyatın ortaya çıkmasına da neden olmuştur.

Bektaşîlikte toplumsal hiyerarşi (sıralama) önemlidir. Bu da 6 kategoride ortaya çıkar: 1) Âşık veya sadık (yola giden), 2) Muhib, 3) Derviş, 4) Baba, 5) Halife, 6) Dedebabadır. Noyan'la yaptığımız

kişisel sohbette belirttiği üzere, ilkin muhip seçilir, sonra derviş, sonra baba, halife baba, en sonra da dedebaba seçilir. Bu da, Bektaşî yapısının açık, demokratik karakterini gösterir. Her çeşit toplumsal kastın oluşumuna karşı bu özellik sisteme hakim. Noyan da 1960 yılından beri dedebabalık görevini yürütmektedir. Dedebabanın altı da yardımcısı var. Bunlar, Bektaşîliğin yurt içi ve yurt dışındaki temsilciliğini yürütürler. Oysa Alevî kuruluşunda mürşit veya dinî liderin bu kadar geniş bir coğrafî alanı elinde bulundurması mümkün değildir. Bu yüzden çoğu kez yaşlılığı nedeniyle görgü cemlerine de katılmıyor. Bu da musahiplik gibi önemli bir Alevîlik kültür kodunun oluşumunu engellemektedir.

Bektaşîlere göre, Hacı Bektaş Veli mücerrettir, yani evlenmemiştir. Oğlu da "bel evlâdı" değil, nefes veya yol evlâdır. İşte bu bir mucizedir. Zira evlenmemiş bir kimsenin evlâdı olması eşyanın tabiatına zıttır. Çelebiler ise evli olduğu, bir çocuğu bulunduğu (Timur Bali) görüşündedirler. 16. yüzyılda Balım Sultan ise Bektaşîliğin mücerret kolunu desteklemiştir. Babaîler (Babalılar), Hacı Bektaş Veli'nin yol oğulları olduğunu, hakikî Bektaşîlerin de bu sebeple kendileri olduğunu ileri sürerler⁵. Yalnız, Çorlu Babaîleri pir olarak Hacı Bektaş Veli'ye değil, Ottomann Babaya bağlıdır. Bu da gruplar arasında rollerin farklılaşmasını meydana getirir. Şöyle ki, bir kimse farklı babadan nasip alabilir, yani seçicilik hakkı vardır. Bu da, Ocakzadelik'in kast yapısına karşı Bektaşîliğin açık kimliğini belirlemesi bakımından dikkat çekici olsa gerek. Böyle bir tutum kazanılması aynı zamanda erkân oluşumunu da hazırlar. Örnek olarak Kırcaali/Bulgaristan'dan göç eden Reşadiyeliler aslında Hasanbabalar soyundan gelmektedirler.. Rumeli'nin dedebabaları ise Yunanistan'daki Ortaköy'müş. Bu ocağa halife 1826 yılına kadar İstanbul'dan gönderilmiş. Bir çeşit atama yolu yürütülmüş. Günümüzde, Bektaşîler halifelerini 16 baba arasından seçiyorlarmış.

Çorlu Bektaşîlerinin bir kolu doğrudan Hoca Ahmet Yesevi'ye bağlı olduklarını söylüyorlar. Burada Hacı Bektaş Veli devreden çıkarılmış bulunmaktadır. Ancak, Anadolu Bektaşîleri, hatta Alevîleri Hoca Ahmet Yesevi'yi de Makalat'a dayanarak gelenekli bilgi çerçevesinde- peygamberimize, dolaşısıyla Ehlibeyte bağlamaktadırlar.

Anadolu Bektaşîliği ile Rumeli kültür sahası Bektaşîliği arasında önemli erkân dağılımı dikkatimizi çekmektedir. Bunun da nedeni, yabancı yönetimleri altında daha esnek ve katı kimliklerden sıyrılmaları ve hareketlilik kazanmak suretiyle hayatiyetlerinin devamlılığını sağlamaları gibi etkenler olabilir. Nitekim, Bulgaristan göçmenleri kendi ara-

larında iki süreğe yani iki kola ayrılırlar. Bunlardan biri Hacı Bektaş Veli'ye bağlı olanlardır. Bunlar, çarşamba, bazen de perşembe akşamları toplandıkları için Çarşambalı Bektaşîler diye anılırlar. Pazartesili akşamları toplananlar ise Babaîlerdir. Pazartesili Babaîler de, Hacı Bektaş Veli'yi ikinci derecede kabul ederler. Bunlar, Babayolu izledikleri için de bu adı almışlardır. Babalar aynı zamanda Hacı Bektaş Veli yolunu izlediklerinden, yol evlâtları olarak da anılırlar. O hâlde Alevî-Bektaşî dinî liderlik kurumu üç kategoride toplanabilir: 1) Çelebiler, yani Hacı Bektaş Veli'ye bağlı "bel" evlâtları; 2) Ocakzadeler, bunların da soyları genellikle on iki imama dayanmaktadır; 3) Babalar... Hacı Bektaş Veli'nin yolunu izleyen veya yol evlâtlarıdır.

Çorlu Babaîlerinde benim gözlediğim bir diğer önemli nokta da, bu grubun kendilerini Türk kabul etmedikleri, Haşimoğulları soyundan geldiklerini ifade etmeleridir. Hâlbuki, Bektaşîler ise Hoca Ahmet Yesevi soyundan geldiklerini ve Türk olduklarını söylüyorlardı. Bu husus, iki grup arasındaki önemli farklılaşmayı ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Babaîlerde Hacı Bektaş Veli ikinci dereceye düşmektedir. Bunlar, Hacı Bayram Veli yerine, daha ziyade Sarı Saltuk, Demir Baba veya Kızıl Deli'yi anarlar. Bu oluşumda, kültür sahaları diye bildiğimiz eko-sosyal çevrenin etkisi düşünülebilir.

Bektaşîlerde dede hakkına nezir, Alevîlerde "humus" denilir. Bir Bektaşî Alevî'ye kız verebilir, ta ki nasip almış olsun. Bu nedenle, Bektaşîlik, Köprülünün yerinde deyimiyse şehir Alevîliği olarak açık ve esnek bir kimliği temsil etmektedir. Çoğu Alevî grupları, bu hususta Bektaşîleri dışlamışlardır.

Alevîler ise dedegân kolundandırlar. Dedeler, tümünden Erdebil Ocağına bağlıdır. Burada Safavi döneminde, taliplerin irşadı için dinî liderlerin İran'dan gelmiş bulunmalarının etkisi düşünülebilir. Bu da, Alevîlerin her hususta İran'a bağlı olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekici olsa gerek. Safavilerin, Anadolu politikalarının Yavuz Selim müdahalesiyle sona ermesiyle Alevîler, dedelerin ellerinde kalmıştır. Böylece, bilgisiz dedelerin telkinleriyle Hz. Ali ve Ehlibeyt sevgisinde aşırı bir inanca yönelmişlerdir. Bu sevginin yeterliliği Anadolu Alevîleri için âdeta bir kaynak teşkil etmiştir..

Görülüyor ki, Alevî dedeliğinin ilk kuruluşu Safaviler yoluyla ortaya çıkmıştır. Günümüzde Halkalı, Iğdır, Gaziler, Ehlibeyt/Çorum yörelerinde rastladığımız İmamîyeye Şiasî ilkin Kerbela, daha sonra da Kum'u eğitim merkezi seçmişken, 16. yüzyılda da Safeviler bu rolü oynamışlardır. İran'ın, geleneksel Osmanlı siyasetinin bir parçası olarak gündeme gelen bu dedeler yoluyla Alevî teolojisinin oluşturul-

ması, Yavuz Selim'in müdahalesiyle ortadan kalkınca, bu defa dedelik kurumu toplumun iç yapısı tarafından oluşturulmaya çalışılmıştır. Sanıldığı gibi, Alevî kültürünün yeteneksiz, bilgisiz ve eğitimsiz dinî liderlerden yoksun kalması Yavuz Selim'in Alevî ilim adamlarını katletmesinden kaynaklanmamaktadır. Aksine, Erdebil Ocağının son bulmasının bir ürünüdür. 16. yüzyıldaki Erdebil, artık günümüzdeki Kerbela ve Kum gibi bir eğitim merkezi olma görevini yitirmişti..

Alevî teolojisinde toplumsal hiyerarşi ve statü farklılaşması da temelde Bektaşî düzeninden pek ayrı bir yapıyı yansıtmaz. Bir tarikat olarak Alevîlikte dört makam vardır: Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat. Alevîliğin esas ilkeleri bu dört sütun üzerine dayanmaktadır. Geleneksel Alevîlik inancına göre, her Alevî insanının bir musahibi, bir rehberi, bir piri, bir de müşidi olması gerekir. Bu üst statüyü temsil eden kişiler olmadığı sürece Alevîlik erkânı gerçekleşmiş sayılamaz. Volk-Alevîliği temsil edenler umumiyetle "bu dört kapı yoksa Alevîlik de yoktur" diyorlardı.

Şeriat, Alevî dedelerine göre Sünnî pratiğidir (namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve zekât vermek gibi), tarikat ise bir görgüdür, İmamı Cafer'in kurduğu bir yoldur. Bu da edeb ilkesine dayanır: Yani, eline, diline ve beline hakim olmak anlamını taşır. Marifet, günümüzde şeriat ve tarikatın buyruklarını yaşamaktır. Hakikat ise, bu üç makamu hakkıyla temsil edip bir Müslüman gibi mükemmel bir örnek olmaktır.

Bu dört kapı ve her kapıyı temsil eden dinî yöneliş Alevî kültürünün özünü oluşturur. Yılda en az bir kez uygulanan görgü ayinleri alt düzeydeki (rehber, baba veya dede) yoluyla yürütülemez. Bu, üst statüde bulunan müşit yolu ile ancak gerçekleştirilebilir. Birçok Alevî ocağında pirsiz (müşitsiz) kalmaları nedeniyle görgü merasimleri uygulanamıyor. Bu da önemli bir sıkıntı kaynağı oluşturmaktadır. Hatta, birçok Alevî insanı, bana dert yanmıştır: "Müşitsiz büyüyen bu gençlerimiz doğuştan Alevî olabilirler, fakat Alevî erkânından geçemedikleri için gerçek Alevîliği temsil ettikleri söylenemez."

Alevîlikteki bu dört makam, ancak dinî liderlerin temsilciliğinde uygulanabilir, aksi takdirde bu mümkün değildir. Bu nedenle, Alevî teolojisinde dinî önderlerin rolü ve statüleri önemli bir yer tutar. Dört makamu geçmek ve kırklar meclisine transandantal yaklaşım "pir"siz mümkün değildir. Bu açıdan, Alevî toplumu tek boyutlu -dinî lider temsilciliğine dayalı- bir kimliği yansıtır. Toplumda, görgü ayinleri gibi yılda en az bir kez tekrarlanan ve musahip unvanını elde edecek kişileri hazırlayan müşit

dışında, statülü hukuka dayalı her çeşit anlaşmazlıklar, dargınlıklar ve benzeri suç unsurlarının çözümlenmesinde, barışa ulaştırılmasında dede, hatta rehber (mürebbi) gereken rolü oynayabildiği hâlde, musahiplik dışında zina, fuhuş veya örf dışı evlenmeler yoluyla ortaya çıkan düşkünlük hâlinin kaldırılması daha üst düzeyde bulunan müşidin müdahalesini gerektirir.

Alevî toplumsal hiyerarşi modelinde ilk aşama: Talip kademesidir. Talip, musahip olmak için tüm hazırlığını yapan, görgü ayininde gereken pratiklerin yürütülmesine talepte bulunan kişidir. Bir başka anlamda talip, cemaatte evlilik dışı olmamak kaydıyla, her çeşit sosyal ilişkilerde bulunabileceği kişiyi seçip pir huzurunda ikrar vermeye hazır kimsedir. Eşi de talibe refakat eder. Yani birlikte musahip olunur. Talip, aynı zamanda "gerçek manalardan haberdar olmayı isteyendir" .. Bu istek sonsuz mertebede ise, Noyan buna "âşık" diyor. Çorum'da bir örnek olayı, bu tür bir âşık basamağında bulunan "Şahatoğlu" ile gerçekleştirmiştik. Talibin yol göstericisi ise (rehber veya mürebbi)dir. Talib, "yol göstericisine âdeta nikâhlı gibidir. Ondan rızasız yedi adım atarsa boş düşer. Bu yüzden talib, ilkiyi (yani içi-dışı) bir etmelidir."⁶

Alevî geleneğinde bir de talibin ilişkiler sistemi vardır. Bu nokta da önemlidir. Bir Alevînin kızı ile evlenen erkek, aynı zamanda babanın talibi olmuş sayılır⁷. Taliblik derecelenmesine, ocak ve köyler arası ilişkilerde de rastlamaktayız. Alevî ocakları birbirleriyle talip durumunda oldukları takdirde onlardan kız-alıp veremiyorlar. Bunlar talip ocaklarıdır."

Kısacası, Alevî buyruğuna göre, "talip demek, musahip ve mürebbinine ikrar veren, bir dilden konuşan" demektir.. "Muhammed-Ali'nin ocağının talibi olan kimselerin mürebbi ve musahibe ermeleri, ikrar verip, Hak yolunu kabullenmeleri gerekir."⁸

Rehber (mürebbi), talipleri dedeye ya da müşidin önüne getiren kimsedir. Bir başka ifadeyle rehber yol eridir, pirin yardımcısı, pirin bulunmadığı yerde ve zamanda onun vekilidir. Rehber, bazı Alevî topluluklarında seçimle gelir veya pirin tercihi ile bu kategoriye yükselir. Rehber, aynı zamanda cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan dedenin göstereceği törenlerin hazırlanmasını da yürüten kişidir. Yola girecek yani musahip olacaklara (canlara) yolu öğretme görevi rehberedir.

Bir de zâkir veya âşık vardır. Bu da kırklar meclisine yükselmede, semah çekmede deyiş, düvaz, miraçlama söyleme ve saz çalma görevlerini yüklenen kişidir. Bu kişi, sadece törenlerde rol alan, fakat

cemaat ilişkilerini düzenlemede toplumsal bir rolü bulunmayan görev-dışı insandır.

Cem ayinleri, yine baba veya dedenin öncülüğünde zâkirin (âşık-ozan) katılımıyla gerçekleştirilir. Zâkirler saz çalar, deyişler okurlar. Bulunanlar ayağa kalkar zâkire katılabilirler.

Musahip veya ahret kardeşliği statüsüne gelince, kanaatime göre Alevî cemaatinin ana sütununu oluşturur. Musahiplik, sosyal statü olarak Alevî vatandaşlığı anlamını taşıyabilir. Gerçek Alevî kimliği ancak musahiplik kategorisine yükselmekle kendisini ortaya koyabiliyor.

Ahret kardeşliği denen musahiplik, aynı zamanda sivil toplum örneğidir de. Çünkü, musahip olmuş kişiler (genellikle karı koca iki çift) eşlerinin dışında evlerini ve iş yerlerini bir yapabilirler. Rahatça birbirlerinin evlerine girebilir, kasalarını açabilirler. Bir güven, bir dayanışma, bir birliktelik paylaşımını sembolleştirir musahiplik. Tarikata girme (sülûk) merasimi sonucu, dede veya babanın nezaretinde musahiplik oluşur. Her Alevî'nin bu nedenle bir musahibi olması gerekir. Musahipsiz hiçbir merasim (sülûk) yapılamaz. Zaten cem toplantılarına, musahip olmayan hiçbir Alevî de giremez.

Bazı araştırmacılar musahipliğin âhi geleneğinden aranması gerektiği görüşündedirler. Zira, Divânî Lûgat-it Türk'te rastlanan biste, her tacir ve her zanaatkârın ortağı anlamına gelmektedir. Bu, bir ortağa sahip bulunma, yani musahibi olma âdeti, Anadolu meslek birliklerinde, âhilerde vardı. Bu âdet, Melikoff'a göre meslek birlikleri kökenlidir, fakat Alevîlerde, dinin gerektirdiği bir kelime olmuştur.

Evrenin yaratılışında, Cebrail, Âdem'e kuşak kuşandırdı, musahip oldular. İslâmlık döneminde Peygamber, Ali'yi bağrına bastı, Cebrail'in Âdem'e yaptığı gibi, Ali'nin bedenine kuşak doladı, musahip oldular⁹.

Musahiplik veya ahret kardeşliği, kan kardeşliği gibi anlamlara gelen bu kavram, Alevî inancının ilk ve önemli basamağını teşkil eder. Her gizli ve sırlı cemaatte, bu tür bir âdet ve kültürel ilişki hem dayanışmayı hem de sürekliliği sağlar. Cemaatin ayakta kalmasında ve varlığını sürdürmesinde bu kolektif dayanışma ilkesi, iç direnci meydana getirmesi bakımından toplumsal bir yapıyı ortaya koyar. Musahiplik, aynı zamanda, topluma giriş ayinini (initiation) tamamlamış, Alevî vatandaşı olmanın bir sembolüdür. Mürebbi ancak musahip derecesine yükselmiş kişiler arasında pir tarafından tercih edilir.

Babaya gelince, bu da rehberden sonra gelen bir sosyal statüyü belirler. Bektaşilikte ve Alevîlikte belirli durumu olan bir kavramdır. Bektaşilikte Baba-

gân kolu, mürşitliği temsil eder. Bunlar, tekkede törenleri düzenler ve tekkeyi yöneten derviş kişilerdir.

Babanın bir tarihî gelişimi vardır. Nitelik, Selçuklular döneminde Anadolu'da, İslâmlaşmış Türkmenlerin din uhularına baba ve dede de denildiği bilinmektedir. Babaların, dinî olduğu kadar siyasî, çok mühim görevleri de vardı. Bunlar, din büyüğü ve aynı zamanda, boylarının başları idiler.

Zaman zaman bu babalar siyasî rol de oynamışlardır. Babai ayaklanması bunlar arasındadır. Melikoff, bu ayaklanmanın temelinde Türkmen babalarının bulunduğu görüşündedir. Bu gelenek kültür tarihimizde önemli kişi ve kent adlarını da belirler: Otman Baba, Baba Sultan, Akyazılı Baba, Demir Baba gibi.. Bazen de baba ve dede eş anlamında kullanılmaktadır. Her ikisi birden "pir" başlığı altında da toplanmaktadır. Her iki kavram da Şaman dönemi kam-ozanların bir kalıntısıdır. Şaman Türklerinde kam dinî lider olup, tüm ayinleri ve töreleri yönlendirirdi. Bu gelenek, Türk Alevîlerinde baba veya dedeye dönüşmüştür. Çok muhtemeldir ki, göçebe Türkmen boylarının eğitim ve okullaşma işlevlerinin tesis edilemediği dönemlerde baba veya dedeler volk-İslâm'ın yayılmasında stratejik roller oynamışlardır. Hatta, İslâm'ın ilk yayılmasında göçebe topluluğunun dine katılımları da bu kişiler tarafından yönlendirilmiş olsa gerek. Hoca Ahmet Yesevi'nin eğitimcisi (mürşidi) Arslan Baba bunun tipik bir örneğini teşkil eder. Nitelik, Alevîlerde Arslan Baba da dahil, Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli'nin tümünden peygamberimiz soyuna bağlanmak suretiyle Ehlibeyt çerçevesi içine alınmaları bu seçkincilik özelliklerinden kaynaklanmış olabilir. Babai hareketinden sonra "Babailik" kimliğinin halk katındaki değer kaybı, bu grubun daha sonraları "abdal" a dönüşmesi, tıpkı 1826 yılına kadar Kızılbaş olarak anılan Alevîlerin bu tarihten sonraki adlarının da Alevî'ye dönüşmüş olması gibi..

Görülüyor ki, Alevî kültüründe cemaati yönlendiren bir siyasal önder yerine, dinî çizgide yükselen bir din törecisi vardır. Bu da, tıpkı eski Türklerde gözlediğimiz kamlar gibi siyasî ve sosyal görevler yanında dinî rehberliği de yürütüyordu. Baba veya dede "uç"ta yaşayan Türkmenler için bir dinî lider idi. Bunlar, töre ve ayinleri idare ettikleri kadar, zaman zaman da merkeze karşı "uç"un başkaldırısını da yönlendiriyorlardı.

Dedeye gelince, ayini cem bu kişinin temsilciliğinde yürütülür. Alevî-Bektaşî geleneğinde bu kavram farklı bir kategorileşmeyi ortaya koyar. Hacı Bektaş Veli'yi evli kabul eden Bektaşilik kolunun temsilcisi Çelebi'dir; bekâr kabul edenlerinki ise -ki

Dede, baba gibi dinî liderlik durumunu temsil eden kişiler, hem Alevî toplumunun rafine kalmasını, "Alevîlik" şuurunun dinamikliğini sürdürmektedirler hem de meydana getirdikleri boşluklarla -seyitlik kimliğinin sona ermesi- yozlaşmaya neden olmaktadır. Açık toplum modeline dayalı seçicilik ve katılımcı -tabanın sesini de duyuran- bir yöntemin geçerli olmayışı, Alevîlik kültürünün en önemli açmazını teşkil etmektedir.

Alevî toplumunda sosyal kontrol mekanizmasını sağlayan "düşkün" kuralı, bazı yörelerde işlevini hemen hemen yitirmiş durumdadır. Buna karşılık, kültür sahası Sünnî odak noktalarıyla çevrilmiş, yalnız kalmaya mahkûm edilmiş yörelerde ise -Alevîliğin yaşaması için- radikal diyebileceğimiz görünümler yaratılmaktadır. Örnek olarak, Kırıkkale ilimize 12 km. uzaklıkta bulunan ve 600 hanelik Hasandede köyünde, yoldan çıkan; dilden-belden-hâlden düşkün olan; yalan söyleyen, zina yapan kişilere birtakım cezalar uygulanır. Bu tür cezalar doğrudan mürşit tarafından takdir edilir ve toplum bunu onaylar. Bunun için: 1) Boğazına dolu su ile desti takılır, 2) ayağının altına ateşli saç konular, 3) alınuna nudul dayanır.. Sonra, duaz imam söylenir, düşkünlükten kurtulur.

On İki İmamın dokuzuncusu olan Muhammed Tağı göbeğinden gelen ve Karpuzu Büyük Hasandede ahfadına bağlı bu grubun piri de Otman Baba'dır. Bu grupta, toplumsal hiyerarşi: Mürebbi (yol gösteren), baba, dede ve mürşit tarzındadır. Yalnız, baba cemaat tarafından seçilen yaşlı kimsedir. Dede ise On İki İmam soyundan gelmesi gereken ocakzadedir. Mürşit ise yine soydan gelen en büyük zattır.

Dinî lider olarak "dede"nin sosyal görevi, Alevî kültürünün dokusunu oluşturur. Önemli merasimler yanında "Alevîliğin dinamikliğini" belirleyen kültür norm ve değerlerini canlı tutmak suretiyle sosyal yapıya dayanıklılık kazandırır. Musahiplik, görüldüğü üzere "Alevî kimliği"nin ilk kademesini teşkil eder. Eğer, bir kimsenin musahibi ölmüşse, o artık musahibin toprağı ile gider. Ancak, ona mürşit pozisyonunda bulunan dinî lider "yol" verirse yeniden musahiplik seçeneğine kavuşabilir. Böylece, yeniden musahip olma şansını elde eden kişi, her zaman ilişki kurabileceğı bir yol arkadaşına kavuşmuş olur. Topluma yeniden doğma, aynı zamanda Alevîliğin sürekliliğı anlamını taşır. Burada en büyük rol "mürşit" statüsünde bulunan dinî lider yoluyla ancak gerçekleşebilmektedir.

Mürşit, hangi köy veya kasabadan ise o kültür sahası, eko-sosyal alan fertlerin talipleri olur. O köylerden kız alınıp-verilemez. Çünkü, kan kardeşi

durumunu kazanırlar. Ancak, mürşit düşkün olduğunda veya yoldan çıktığında, onu ancak dede değil, baba kaldırmaktadır. Bu durum, hem baba olmadan dedenin olamayacağını gösterir, hem de babasız "yol"un düşünülemediğini bize açıklamaktadır. Baba, hem dedelik görevini yürütebilir hem de mürşide vekâlet edebilir.

Baba statüsü, dededen bir sıra aşağı olmasına rağmen, baba statüsünün Alevî kültüründe hareket ettirici bir rol oynamasında belli tarihsel oluşumların etkisi düşünülebilir. Dış etkenlerin baskısı, hatta dinî liderlerin politik odak noktalarıyla iş birliği, Alevî topluluğunu, merkeze karşı harekete geçirmiş, bu da çoğu kez dramatik diyebileceğimiz olayların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden Alevî toplulukları üst düzeyde birçok yöneticilerini, düşünürlerini yitirmişlerdir. Çoğu köyler, fizik şartlar göz önüne alındığında rehbersiz kalmışlardır. Bu nedenle, ideal olarak mürşidin sosyal işlevi tıkarınca, baba tarihî rolünü yüklenmiş olabilir. Nitekim, saha araştırması yaptığımız birçok Alevî ocağında baba, hem "dede"lik görevini yürütebilmekte, hem de mürşide vekâlet edebilmektedir. Bunun gibi aynı cemde görev alacak olan 12 hizmetlinin tercihi de yine cemaatin onayı ve babanın seçicilik hakkıyla gerçekleşebilir. Biz buna, yani babanın tercih hakkında (dikme) diyoruz. Dinî lider silsile veya soydan gelmiyor, cemaatin oyuyla statü kazanıyorsa bunlara "dikme baba, dikme dede" denilmektedir.

İzmir (Narlidere ve Doğançay) Tahtacıları -ki Yanyatr ocağına bağlıdır soy gütmüyorlar, mürşitlik yedi dedenin toplanmasıyla seçiliyor. Bu yörede Seyyitlere de rastlanmıyor. Ancak, dedelik soy gütmektedir. Babalık ise mürşitlerin dikmesi (tercihi) yoluyla gerçekleşmektedir. Bu topluluklarda mürebbilik de dede veya cemaatin oyuna arz olunur. Yanyatr ocağındaki bu yapı daha açık ve demokratik bir kimliği yansıtmaktadır. Ocaklar arası bu erkân farklılıkları, zamanla Alevî-Bektaşî erkân-namelerinin unutulmasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim, Noyan aynı kanaattir. Ancak, Bademler köyü, Yanyatr ocağına bağlı olmakla beraber aşırı derecede sekülerize edilmiş durumdadır. Hatta, Narlıderelilerle, talip olmalarına rağmen kız alıp vermektedirler. Dinî liderlerden yoksun durumdadır, onlara karşı psikolojik tepkileri de söz konusudur. Mürşitsiz kalış, aynı zamanda Alevî kimliğinin silinmesi anlamını taşımaktadır. O hâlde, bir kapalı cemaatte dinî lider veya Alevî teolojisi açısından "mürşit" henüz yozlaşmaya karşı bir siper, bir direnç unsurudur, diyebiliriz. Çoğu kez, Alevî cemaati varlığını sürdürmede mürşit yani dinî lider türetmeyi başarıyorsa, kapalılık, sırlılık kimliği güçlüdür,

denilebilir. Nitekim, Narlıdere/İzmir yöresi bir kültür sahası olarak Bayatlar ve Tahtacılar diye belirlenebileceğimiz iki kola dayanır. Her iki kol da İmam Cafer'e bağlı olmalarına rağmen, kız alıp-vermezler, birbirlerini aşağı görürler. Bir zamanlar, Bayatların müşidinin kızı Tahtacılar kaçtığı, babası da yani müşit de bunu reddettiği için kendi kendini düşkün kılmıştır. Şu anda, Tahtacılar bu otomatik düşkün mekanizmasının ortaya çıkmasıyla müşitsiz kalmışlardır. Ancak, sosyal yapı birtakım yeni seferberlik güçlerini devreye sokmuş, müşidi içine düşmüş olduğu bu durumdan kurtarmıştır. Bu da şöyle olmaktadır: Ocağın müşidi Hasan Piri, şu anda Adana'da medfun bulunan Hasan Dede türbesine gitmiş, orda "yunmuş". Yani Hasan Dede'den hayır almış, kurban kesmiş ve temize çıkmıştır. Bu, Eski Grek Panteonlarında gözlediğimiz ruhun yıkanması (katarsisa) tipi bir oluşumdur.

Güney Doğu Alevilerinde, seyyitlik kimliği olmayan müşit olamaz. Bu yörede, Peygamber sülâlesi "dikme" lider oluşumuna set çekmektedir. Mamurek/Malatya Alevilerinde bu kurah canlı bir biçimde izlemekteyiz. Bu grupta, müşitten önce dedelik makamı gelir ve dede bu yörede "pir" olarak çağırılır, baba ise "rehber"dir.

Alevî cemaatlerinde statü farklılaşmaları ele alınırken, bir Alevî erkânnamesinin bulunmaması nedeniyle "küralsızlık" diyebileceğimiz olaylarla karşılaşmamız her an mümkün olabilir. Nitekim, Sünnetçiler/Akhisar Alevileri İmam Rıza kolundan geldikleri için İmam Cafer yolunu da bilmiyorlar. İmam Rıza'da 6 erkân, İmam Cafer'de ise 12 erkân var imiş. Bu durum iki ocak arasındaki en belirgin ayrılığı ortaya koyuyor. İmam Rıza grubu, Sünnî Alevî bütünleşmesinde âdeta bir katalizör rolünü oynayabilmekte ve Sünnî kurallara daha yakın bir yapıyı yansıtmaktadır. Sünnetçiler örnek olayı bu kültür sahasının açık kimliğini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu yörede grup, dinî rehberden (müşit) yoksun kalınca şeriate yönelme yapabilmektedir.

Sünnetçilerde, müşit düşkün olur veya ölürse, başka bir ocak piri aranabiliyor. İmam Rıza'dan İmam Cafer'e geçebilirler. Bu, önemli bir engel teşkil etmiyor. Yani farklı ocaklar arası toplumsal katılıma karşı bir tepki unsuruna sahip değiller. Hatta, düşkünlükten kurtarılmak gerektiğinde merakib (Alevî kanunu) açılabilir, cezası tespit edilebilir. Ancak o zaman kurtulabilir.

İmam Rıza ocağına mensup olan Sünnetçilerde musahiplik de yok. Çünkü, bunların inancına göre, her fert doğuştan musahiptir. Bu durum, dinî lider-

lerin etkinliğini ve saygınlığını önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Benzer bir duruma da Bolu'da yaşayan Sinemilli aşiretlerinde rastlamıştım. Aslen Sivas kültür sahasından gelen bu Alevî topluluğunda, Bektaşî-Alevî ilişkisi, dinî zirvede şu şekilde belirmektedir: Bektaşîler de -ki evliliği kabul etmeyen gruplar olarak anılan dervişler- Alevilere dedelik yapabildiği hâlde, dedeciler (Alevîler) dervişlere dedelik yapamamaktadırlar. Bu tür bir oluşumda, Bektaşîlerin şehir Alevîsi olması yanında, tarihî gelişim çizgisinin de etkisi düşünülebilir. Çünkü, "Merkez-Çevre" paradigmasında, Alevîler "devrimci" kimliğe dayalı ayaklanmalar nedeniyle önemli ölçüde kan kaybettikleri hâlde, Bektaşîler otokton felsefeye yakın bir tavır takınmışlar, bu yüzden büyük ölçüde kimliklerini koruyabilmişlerdir.

Dinî liderlerin, bir açıdan Alevî-Bektaşî kültüründe Hristiyanlığın günah çıkarma (confession of faith) veya günahunu ikrar diyebileceğimiz bir tutumu ile karşı karşıya bulunmaktayız. Her ne kadar Türk Alevilerinde İmamiyye Şiasında gördüğümüz gibi bir ruhban sınıfı oluşmamakla beraber, yine de dinî liderlik hiyerarşisinin bir ruhbanlar camiasına dönüştüğü tezi reddedilemez. Ruhban camiası, tarihî (merkez-çevre) paradigması kurulurken, sürekli merkeze yönelişi (Babaî, Şah Kulu, Bedrettin, Celali) nedeniyle kan kaybetmiş ve pasifize edilmiştir. 12 Eylül öncesi de "devrimci eylem biçimleri" arasında bu ruhban sınıfı bir güç kaynağı hâline gelememiş, daha ziyade ideoloji transformasyonu nedeniyle -Alevîlikten Marksizm'e yönelik- yerini sivil gruplara terk etmiştir. "Alevî" gençler dediğimiz bu sivil grup, dedelere de tepkide bulunmak suretiyle, tarihsel merkez-çevre paradigmasını korumaya çalışmıştır.

Dinî liderlerin bir ruhban sınıfı oluşturamamasında çoğu Alevî-Bektaşî ocaklarına seçim sisteminin girmesinin etkin rolü olmuştur. Örnek olarak, Kurşunlu/İnegöl köyü Bektaşî-Alevî karışımıdır. Burada üç ocak; Hacı Bektaş Veli, Sultan Sücaeddin ve Abdal Musa ocakları birlikte yaşarlar. Bu üç ocağın da babaları (dinî liderler) dikme babadır. Yani cemaatin oylarıyla yerleri belirlenmiştir. Bu yüzden, Türkiye'de Alevileştirme mekanizması işler durumda değildir. Aksine, Şehitler/Bursa Alevileri Babasultan köyünün akrabaları olduklarını, ancak şimdi Sünnileştiklerini bize açıklamışlardır. Aynı şekilde, Gerede ve Gölyaka gibi Bolu-Düzce yöresi Alevî-Bektaşî gruplarının da "Alevîlik kimliklerini" yitirdikleri ve Sünnileştikleri görüşü Alevî grupları arasında yaygındır. Burada, önemli olan konunun gerçekliği değil, yargıların

gerçekleşmiştir. İran'da, bu ruhban sınıfı (Ayetullah) güçlü olduğu için kültür sahalarını Şifileştirme süreci etkin rol oynamıştır. Oysa, Türkiye'de "dedelik" kurumunun etkinliğini giderek yitirmesi, Alevî-Sünnî diyalogunda önemli rol oynamaktadır.

Grup-îçi ilişkilerde, dedenin sosyal görevi, Alevî-kültür sahalarına göre bir farklılaşmayı yansıtmaktadır. Örnek olarak, Sün/Elazığ köyünde, rehberlik kapısında bile, dedenin kuşağından gelen biri ancak rehber olabilir. Alevî sosyal hiyerarşisinde, ikinci makamı teşkil eden rehberlik kademesinde bile soy güdülmüş, bu kültür sahalarının kimlik yapısının sert olması ve kast niteliğini göstermesi bakımından dikkat çekici olsa gerek. Sün köyü, bir bakıma dedeler köyüdür. Yani, birçok ocağa dede yetiştiren bir odak noktasını oluşturur. Biz buna dedelik fide sahası da diyebiliriz. Bu özelliklerinden ötürü, Sün köyü dedeliğin kati yapısını kısmen de olsa ortaya koyabilir. Öyle ki, gerçek anlamda talib olmayıp da -yani sülâle dışı- "bozdan gelen" talibe bu defa mürşit, köyde ileri gelen birini rehber olarak atayabilir. Bu çeşit bir oluşuma "takma rehber" veya "yakıştırma rehber" de diyebiliriz.

Şia'da bu liderlik konusu farklı bir yol izlemektedir. Halkalı örneğin de gözlediğimiz gibi, Kum'da eğitim görmeyen kişi "şeyhlik" mertebesine yükselemez. Bu merkez, 1920'ler öncesine kadar Kerbela iken Refahiye bu tarihlerden sonra "Kum"a intikal etmiştir. Kum, Şia ruhbanîyatının bir oluşum merkezidir. Burada Şifzmin stratejisi öğretilir. Daha seçkinci bir özelliğe sahiptir.

Aşiret yapısına sahip olan doğu ve güneydoğu bölgemizde, Alevîlikte statü sıralaması farklı bir yönelimi ortaya koyar. Örnek olarak, yöresinde Kürt aşiretleri, ocak kimliğini taşımaları nedeniyle seyyitlik niteliğine sahip olamazlar. Burada yoldan gelme ve belden gelme gibi her Alevî-Bektaşî grubunun sahip olabileceği dedelik hakkı, aşiretlerden esirgenmektedir.

Kısacası, bir Alevî-Bektaşî erkânnamesinin bulunmaması veya unutulmuş olması nedeniyle, ocaklar arası kurallar birbirleriyle uyum sağlayamadıkları gibi toplum hiyerarşisini temsil eden dinî liderlerin de görevleri ve yaptırım alanları bir farklılık arz etmektedir. Dinî liderler, Alevî topluluğunun sürekliliğinin sağlanmasında ve Alevîlik bilincinin aşılmasında etkin rol oynarlar. Bu nedenle, üstün güçtürler. Bu gücün eridiği veya silindiği cemaatlerde, ocaklarda hem yozlaşma, hem de Sünnî-Alevî diyalogu artmaktadır.

Görülüyor ki, Alevî, Bektaşî toplam yapılarında sosyal sisteme dayalı zengin bir tabakalaşma biçimiyle karşı karşıya bulunmaktayız... Özellikle, toplumsal sistemi oluşturan rol, statü ve norm ilişkileri bunların en dinamik olanıdır.. Ayrıca, grup yapısını belirleyen sosyal tabakalaşma süreci de, cemaatin oluşumuna göre, bir kimlik kazanmaktadır. Bu nedenle, kimi Alevî-Bektaşî topluluğunda "açık", kimilerinde de "kapalı" bir kast yapısına rastlanmaktadır..

Bu tür bir yapılaşma, Alevî-Bektaşî cemaat yapısında gizli toplum (secret society) niteliğinin sürdürülmesinde etkin rol oynar.. Bu nedenle, dış unsurlar ne kadar güçlü olursa olsun, cemaatin yerleşik norm ve statü sisteminde bir kültürel değişme sürecini meydana getirmek öyle kolay olmazsa gerek. Bu kimliğinden ötürü, Alevîlik olgusu, deyim yerinde ise, "Türk Alevîliği" kimliğini günümüzde de sürdürmektedir¹¹. Buna karşılık, Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu üyesi Başkan Oran'ın Alevîlerimizi "azınlık" grubu kategorisinde düşünmesi ve bu yaklaşıma Avrupa Birliğinin dünden hazır olması ve destek vermesi, üzerinde ibretle durulması gereken bir husustur. ■

* Prof. Dr.

¹ Orhan Türkdoğan, *Alevî-Bektaşî Kimliği: Sosyo-Antropolojik Araştırma*, 2004, Timaş (dördüncü baskı).

² Orhan Türkdoğan, *Malakanların Toplumsal Yapısı: Kars İlinin Üç Köyünde Bir Rus Etnik Grubunun (1877-1962) Sosyo-Ekonomik Araştırması*, 1962, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1971, Erzurum.

³ Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, 1993, s. 216.

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 1969, s. 277-278.

⁵ Hacı Bektaş Veli'yi bekâr kabul edenlere "derviş" denilmektedir. Böylece, Bektaşîlerde Çelebiler ve Dervişler olmak üzere iki koldan bahsedilebilir.

⁶ Bedri Noyan, *Bektaşîlik-Alevîlik Nedir?*, 1987, ikinci baskı, s. 61-62. Keza, aynı yazarın, *Alevîlik-Sünnîlik* adlı eseri, 1987.

⁷ Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 1993, s. 140. Bu örneği, Melikoff daha ziyade Deliorman/Bulgaristan Kızılbaşları için zikretmektedir.

⁸ Fuad Bozkurt, *Buyruk*, 1982, İstanbul, s. 38.

⁹ I. Melikoff, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹⁰ I. Melikoff, *a.g.e.*, s. 178.

¹¹ Orhan Türkdoğan, "Türk Alevîliğinin Yükselişi", *2023 Dergisi*, 15 Aralık 2004, Sayı: 44, Ankara.